

Н. І. Шиловакандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

РОЗВИТОК ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлений аналіз основних наукових концепцій і теорій зарубіжних і вітчизняних представників різних психологічних шкіл стосовно проблеми спрямованості особистості. Проаналізовано характеристики й основні складові частини цільової спрямованості особистості. Сформульовані основні методи та методики констатувальної частини дослідження, виявлено особливості розвитку структурних компонентів цільової спрямованості особистості студентської молоді, визначено критерії, що детермінують розвиток цільової спрямованості. Висвітлено результати корекції структурних компонентів цільової спрямованості студентів.

Ключові слова: спрямованість, цільова спрямованість, молодь, студенти, цілі, мотиви, цінності, мотивація, установки, спортивний туризм.

Постановка проблеми. Сучасний етап становлення України зумовлює необхідність розвитку в підростаючого покоління нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Проблема розвитку цільової спрямованості особистості є однією з найскладніших. Відповідальним періодом у розвитку цільової спрямованості є студентський період, який характеризується формуванням власного світогляду, ціннісних орієнтацій, професійного самовизначення та життєвих орієнтирів. Останнім часом почала прогресувати тенденція зміни в цільовій спрямованості (відсутність суспільно значущих інтересів, зниження активності), зростання особистісних і поведінкових ускладнень. До негативних чинників відносять вплив телекомунікацій і соціальних мереж, надмірне захоплення інтернет-іграми та ресурсами, зниження рухової активності, збільшення психологічних навантажень під час навчання в університеті, що призводить до значних руйнівних змін у цільовій спрямованості студентської молоді. Водночас систематичні, ґрунтовні психологічні дослідження розвитку цільової спрямованості особистості під час навчання у вищих навчальних закладах відсутні. Наявні праці висвітлюють лише окремі аспекти проблеми.

У вітчизняній психології вирішення проблем, пов'язаних із розробленням питань спрямованості особистості, спирається на ідеї, закладені в працях радянських дослідників (С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, К.К. Платонова). С.Л. Рубінштейн пов'язує діяльність людини насамперед із цілями та мотивами. Теорія діяльності, розроблена С.Л. Рубінштейном і О.М. Леонтьєвим, не тільки розкриває структуру й зміст психологічної діяльності та її зв'язок із потребами, а й допомагає зрозуміти, яким чином та чи інша діяльність пов'язана з цілями, які ставить перед собою особистість. У теоретич-

ному плані значний внесок у вирішення проблеми взаємозв'язку цілей і мотивації в діяльності зробили Б.Ф. Ломов, Є.М. Нікіреєв та В.А. Семиченко. Проблема цілей розглядалась у підходах учених-фізіологів (І.П. Павлов, П.К. Анохін), а також у дослідженнях процесів цілеутворення (О.К. Тихомиров), перспективи майбутнього часу (К.О. Абульханова-Славська, К.К. Платонов).

Українські психологи розглядають цільову спрямованість особистості в руслі проблеми мотивації (В.С. Вуколов, О.П. Гащук, С.Д. Максименко), вирішення творчих завдань (В.Є. Ключко, В.О. Моляко). Психологічні аспекти саме цільової спрямованості особистості розглядав Я.В. Васильєв.

Проблема цільової спрямованості особистості студентської молоді вивчалася в контексті процесу розвитку особистості на конкретному етапі (Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, І.С. Булах, В.О. Татенко, Д.Й. Фельдштейн).

Розвиток особистості студентської молоді розглядався в контексті реалізації творчого потенціалу (К.О. Абульханова-Славська, Л.С. Виготський, В.А. Моляко), тренінгових занять (І.С. Булах), спортивного туризму (П.І. Істомін, О.Н. Камакін, Л.Ф. Нікішина, Н.В. Шипко). Водночас специфіка використання туристичної діяльності як засобу розвитку цільової спрямованості особистості студентської молоді не була предметом окремих досліджень.

Мета статті – емпірично вивчити цільову спрямованість особистості студентської молоді й особливості її розвитку в процесі туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проведений комплексний аналіз літератури свідчить про міждисциплінарний статус досліджуваної проблеми, яка знаходиться на стику психології, педагогіки, філософії й інших галузей знання. У психології

проблема спрямованості розглядалася в рамках класичного біхевіоризму, психодинамічного підходу, екзистенціально-гуманістичної теорії, теорії потреб, діяльнісного підходу.

Вивчення різних підходів дозволило скласти цілісне уявлення про проблему спрямованості особистості в психології: спрямованість – це інтегральна, системоутворююча, узагальнююча характеристика особистості людини; вона виражає спрямованість людини до життєвих цілей і проявляється в активності, що розуміється як здатність людини до суспільно корисного перетворення навколишнього світу через діяльність; спрямованість – набагато змістовніше поняття, ніж мотив. В її основу покладені мотиви, цілі, інтереси, схильності, здібності, переконання, установки, ідеали, світогляд; спрямованість зумовлена однією сильною домінантою, яка стає стійким вектором руху особистості, провідною потребою в житті людини [4, с. 10].

Аналіз вітчизняної й зарубіжної літератури дав можливість виділити характерні риси цільової спрямованості, у силу яких вона займає важливе місце в житті людини. Цільова спрямованість визначається насамперед постановкою ясної цілі, але враховується не тільки усвідомлення того, чого варто досягти, але й уміння передбачати способи досягнення мети. Іншою особливістю є вміння людини підкоряти всі свої вчинки, дії й помисли обраній цілі. Третьою особливістю є неухильне, стійке прагнення досягати поставленої цілі. Це прагнення проявляється в умінні тривалий час зберігати ціль й організувати свою поведінку для її здійснення [7, с. 10].

Констатувальний експеримент передбачав такі завдання: 1) емпірично виявити особливості розвитку компонентів цільової спрямованості особистості студентської молоді (емоційного, когнітивного, конативного, ціннісного); 2) визначити кількісні та якісні характеристики рівнів (позицій) розвитку цільової спрямованості особистості студентської молоді.

У дослідженні брали участь 128 студентів-першокурсників Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Для проведення констатувального експерименту за основу було взято методiku дослідження цільової спрямованості особистості Я.В. Васильєва. Вона дозволяє виявити сфери цільової спрямованості (особистісна, дружня, сімейна, інтимна, навчальна, суспільна, самодіяльна), визначити їх відповідно поставлених цілей. Інші методики констатувального експерименту виконували допоміжну роль для уточнення взаємин по лінії «цілі – особистість».

За результатами констатувального зрізу в студентів переважає кількість цілей, пов'язаних з особистими потребами. Особистісна сфера становить 25% від загального обсягу цілей, самодіяльна сфера – 17%, дружня сфера – 15%, сімейна сфера – 14%, навчальна сфера – 13%.

На другому етапі констатувального експерименту було виявлено рівні (позиції) цільової спрямованості підлітків. Результати показали, що за кількістю цілей переважає егоцентрична позиція, яка становить 48% від загальної вибірки. На другому місці – раціональна позиція (35%), останньою є альтруїстична позиція (15%). Відмічається небажання студентів ставити віддалені, більш благородні цілі, замість цього вони обирають близькі цілі, орієнтовані на задоволення власних біологічних потреб.

Дослідження емоційного компонента показало, що для студентів характерна шизотемія – 7,3 стени, низький ступінь емоційної стійкості – 6,8 стени, збудливість – 16,7 стени, підлеглість – 9,1 стени, легковажність – 7,7 стени, низький ступінь прийняття моральних норм – 10,2 стени, сором'язливість – 9,4 стени, сенситивність – 17,3 стени, фактор Гамлета – 16,9 стени, самовпевненість – 19,1 стени, низький ступінь групової залежності – 8,8 стени, низький ступінь самоконтролю – 10,2 стени, високий ступінь внутрішньої напруги – 17,3 стени.

Особливості прояву когнітивного компонента цільової спрямованості особистості студентів відзначаються домінуванням зовнішніх мотивів, переважанням низького рівня мотивації до навчання, незадовільною успішністю в групі та відсутністю активності на уроках. Високий рівень особистісного сенсу навчання має 3,4% студентів. Середній рівень мотивації має 13,9%. Знижений рівень – 41,6%, а низький – 41,1%. Другий блок методики вказує на здатність до цілепокладання в навчанні. Високий рівень має всього лише 2,3% студентів. Середній рівень – 17,3%. Знижений і низький рівні – 38,5% і 39,1%. Третій блок розкриває сутність спрямованості студентів на пізнавальну чи соціальну сферу. Високий рівень має 1,7%, середній – 15%, знижений і низький – 36% і 47,3%.

Дослідження конативного компонента цільової спрямованості підлітків виявило абсолютне переважання низького рівня (74,3%) і наявність середнього (21,2%) і високого (4,5%) рівнів розвитку, що свідчить про необхідність цілеспрямованого розвитку організованості, наполегливості та самостійності підлітків.

Особливості прояву ціннісного компонента цільової спрямованості особистості підлітка за визначеними показниками свідчать про домінування низького рівня (79,5% студентів), середній рівень має 17,5%, високий рівень – 3%.

Результати констатувального експерименту визначають переважання низького рівня цільової спрямованості студентської молоді з тенденцією зниження середнього рівня впродовж навчання в університеті за проявами емоційного, когнітивного, конативного та ціннісного компонентів. Це свідчить про нагальну потребу в організації системи роботи з розвитку й збереження цільової спрямованості особистості цієї вікової категорії.

Емпірична частина експерименту тривала протягом 2017–2018 навчального року. У корекційній роботі зі студентами основний акцент робився на групових формах, що сприяло згуртованості. Туристична діяльність студентів складалася з декількох видів спортивного туризму. Перший і найбільш вагомий –

це участь у походах. Другий тип заходів – це туристське багатоборство, що проводиться за формою як зліт, кубок, чемпіонат, показові виступи чи комплексний захід із кількох видів туризму.

У психологічній корекції цільової спрямованості взяло участь 40 студентів ЧНУ імені Петра

Таблиця 1

Показники, критерії та методики дослідження цільової спрямованості особистості студентської молоді

Компоненти цільової спрямованості особистості	Емоційний	Критерії	Показники цільової спрямованості особистості підлітка	Методики дослідження
		Емоційне ставлення до людей	Прийняття моральних норм, групова залежність	Тест-опитувальник Кеттела для підлітків
	Прийняття цілей	Емоційна стійкість, внутрішня напруга, самоконтроль	Тест-опитувальник Кеттела для підлітків	
	Когнітивний	Середня успішність	Шкільна успішність на середньому та високому рівнях	Аналіз продуктів діяльності, спостереження, бесіда з учителем, практичним психологом
		Мотивація до навчання	Наявність навчальної мотивації, усвідомлення себе як учня	Методика вивчення мотивації навчання підлітків М.І. Лук'янової
	Конативний	Самостійність	Задоволення власних потреб власними силами	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
		Організованість	Вчасне виконання поставлених цілей	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
		Наполегливість	Здатність долати зовнішні й внутрішні перешкоди шляхом досягнення поставленої мети	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
	Ціннісний	Ставлення до себе	Прийняття власних недоліків, самоусвідомлення, самооцінка	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової
		Ставлення до оточуючих	Гуманність, усвідомлення інтересів, потреб інших, бажання допомогти	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової
		Ставлення до життя	Оптимізм, авантюризм, самовизначення в житті	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової

Таблиця 2

Кількісні показники розвитку рівнів цільової спрямованості студентів до й після психологічної корекції, % (n = 40)

Компоненти цільової спрямованості	Рівні цільової спрямованості	Контрольна група (n = 20)					Експериментальна група (n = 20)				
		До експерименту		Після експерименту		Критерій (t) контр. та експерим. групи	До експерименту		Після експерименту		Критерій (t) до та після експерименту
		n	%	n	%		n	%	n	%	
Ціннісний	Вис.	1	5	1	5	4,116	1	5	10	50	5,672
	Сер.	5	25	6	30	3,137	3	15	8	40	3,625
	Низ.	14	70	13	65	–	16	80	2	10	–
Конативний	Вис.	1	5	1	5	4,392	1	5	16	80	4,815
	Сер.	4	20	4	20	0	4	20	4	20	0
	Низ.	15	75	15	75	–	15	75	0	0	–
Когнітивний	Вис.	2	10	2	10	3,972	3	15	7	35	4,137
	Сер.	11	55	11	55	2,491	10	50	11	55	3,784
	Низ.	7	35	7	35	–	7	35	2	10	–

Могили: 20 осіб становили експериментальну групу, 20 – контрольну.

Основними психологічними умовами розвитку цільової спрямованості підлітків у процесі туристичної діяльності є визначення головних принципів функціонування групи (активність, зворотний зв'язок, довіра, доброзичливість, суб'єктивність висловлювань, конфіденційність); проведення теоретичних аудиторних занять за партами, виставленими колом; наявність у студентів обов'язків із догляду за туристичним спорядженням (виконання певної ролі); використання схем орієнтовної основи дії (далі – ООД) під час засвоювання нового теоретичного матеріалу та відпрацювання практичних навичок; проведення рефлексії в кінці тижня та в кінці походу.

Узагальнення отриманих даних (табл. 2) дозволило виділити високий, середній і низький рівні цільової спрямованості студентської молоді експериментальної та контрольної груп у кінці експерименту.

Аналіз отриманих результатів дозволив виявити якісні зрушення в розвитку цільової спрямованості особистості студентів: фіксується позитивне ставлення до себе, до оточуючих людей, розуміння їх потреб і проблем, бажання допомогти, підвищення емоційної стійкості до високого та середнього рівнів, позитивні зрушення в прийнятті власних недоліків у сприйнятті власного Я-образу, підвищення рівня самостійності й організованості, самовизначення в житті, розвиток уміння ставити конкретні цілі та вчасне їх виконання, підвищення рівня навчальної мотивації. Простежується кореляційний зв'язок між позиціями особистості та рівнями компонентів цільової спрямованості, відмічається прямо пропорційна залежність: чим більша кількість цілей, поставлених студентами, стосується альтруїстичної позиції, тим більша кількість студентів знаходиться на високому рівні визначеного компонента; чим більша кількість цілей, поставлених студентами, стосується раціональної позиції, тим більша кількість студентів знаходиться на середньому рівні визначеного компонента; чим більша кількість цілей, поставлених студентами, стосується егоцентричної позиції, тим більша кількість студентів знаходиться на низькому рівні визначеного компонента.

Контрольний зріз на етапі психологічної корекції дозволив зробити висновок про те, що контрольна й експериментальні групи за виділеними характеристиками суттєво відрізняються. Порівняння альтруїстичної позиції, високого рівня морального (5,672), конативного (4,815) і навчального (4,137) компонентів цільової спрямованості особистості підлітків експериментальної групи на початку експерименту й після впровадження моделі туристичної роботи за допомогою парного критерію Ст'юдента (t) свідчить про те, що характеристики вибірок суттєво відрізняються.

Висновки. Цільова спрямованість особистості студентів як психологічний феномен зі складною структурною побудовою перебуває у взаємодії чотирьох компонентів – емоційного, когнітивного, конативного, ціннісного. Критеріями компонентів є емоційний – емоційне ставлення до людей, прийняття цілей; когнітивний – середня успішність учнів за основними предметами, мотивація до навчання; конативний – рівень самостійності, рівень організованості, рівень наполегливості; ціннісний – ставлення до себе, ставлення до оточуючих, ставлення до життя. Певна комбінація показників критеріїв розглядається як поле варіантів внутрішньої організації цього феномена, що становить рівень цільової спрямованості особистості студентської молоді. Система роботи з психологічної корекції цільової спрямованості особистості підлітків базується на туристичній діяльності як напрямі роботи позашкільної діяльності учнів, що використовує схеми ООД для виконання практичних завдань під час тренувань, підготовки та здійснення походів різних категорій складності. Психологічні особливості складання схем ООД під час занять порівняно з різними видами заходів туризму (звичайні тренування, змагання, підготовка та здійснення походів) сприяють позитивним якісним змінам у рівнях цільової спрямованості особистості студента. Збільшується кількість цілей альтруїстичної позиції, важливість далеких цілей для студентів, кількість студентів з адекватною самооцінкою, позитивною впевненістю у своїх силах, умінням ставити конкретні цілі та виробляти шляхи для їх досягнення, здатністю конструктивно вибудовувати відносини з оточенням, розуміти проблеми інших і надавати допомогу.

Література:

1. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології. Психологія і суспільство. 2004. № 4. С. 60–74.
2. Васильєв Я.В. Уровневая структура психології. Николаев: Изд-во «Илион», 2005. 264 с.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво «КММ», 2006. 255 с.
4. Саннікова О.П. Макроструктура особистості: психологічний опис. Наука і освіта. 2013. № 7. С. 7–13.
5. Томчук М.І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. Психологія і суспільство. 2010. № 4. С. 41–46.
6. Фурман А.А. Морально-етичні цінності в суспільному вимірі. Психологія і суспільство. 2010. № 1. С. 94–99.
7. Шилова Н.І. Спрямованість особистості як соціально-психологічне явище. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 1. Вип. 5. С. 135–140.

Шилова Н. И. Развитие целевой направленности личности студенческой молодежи средствами туристической деятельности

В статье представлен анализ основных научных концепций и теорий зарубежных и отечественных представителей различных психологических школ по проблеме направленности личности. Проанализированы характеристики и основные составляющие целевой направленности личности. Сформулированы основные методы и методики констатирующей части исследования, выявлены особенности развития структурных компонентов целевой направленности личности студенческой молодежи, определены критерии, детерминирующие развитие целевой направленности. Представлены результаты коррекции структурных компонентов целевой направленности студентов.

Ключевые слова: направленность, целевая направленность, молодежь, студенты, цели, мотивы, ценности, мотивация, установки, спортивный туризм.

Shylova N. I. Development of the target orientation of the personality of student youth by means of tourist activity

This article presents an analysis of the main scientific concepts and theories of foreign and domestic representatives of various psychological schools on the problem of the orientation of the individual. Analyzed the characteristics and the main components of the target orientation of the individual. The basic methods and techniques of the ascertaining part of the study are formulated, the features of the development of the structural components of the target orientation of the personality of students are identified, and the criteria determining the development of the target orientation are determined. The results of the correction of the structural components of the target orientation of students are presented.

Key words: orientation, target orientation, youth, students, goals, motives, values, motivation, attitudes, sports tourism.